PAISATGE I PERCEPCIÓ

Maria del Tura Bovet i Pla
Doctora en Geografia,
responsable de Projectes Mediambientals
de la Fundació La Caixa.

El concepte de paisatge

El mot Paisatge és utilitzat de forma freqüent pels mitjans de comunicació. Sovint sentim parlar de paisatge cel.lular, de paisatge electoral, o de paisatge de la informació. Però aquest mot ha tingut diferents connotacions al llarg del temps.

Fins a meitat d'aquest segle s'utilitzava pràcticament en un sentit visual, estètic. Feia referència només a elements naturals, però no s'aplicava en el marc urbà. Una ciutat no es considerava com un paisatge. Actualment el diccionari ens defineix la paraula paisatge com una porció d'espai caracteritzada per un tipus de combinació dinàmica i per tant, es parla de paisatge com d'un sistema obert on hi ha diferents elements interrelacionats que evolucionen en bloc en el temps. Es passa d'una concepció estàtica a una de dinàmica.

La primera vegada que apareix la paraula "paisatge" en un diccionari francès, segons T.Brossart (1986), és al segle XVI. L'arrel de la paraula per a les llengües romàniques ve del llatí pagus que significa país. En les llengües germàniques, paisatge prové etimològicament de land -terra-, adquirint una connotació clarament espacial geogràfica. En anglès, existeix una altra paraula, scenary, que fa referència explícita a un significat únicament visual i estètic del paisatge.

Z.Naveh i A.S. Lieberman (1984) apunten que una de les primeres referències al paisatge en la literatura mundial és la del llibre dels Salms quan comenta la bellesa de Jesusalem amb el temple de Salomó, els seus castells i palaus. No obstant això, precisen que aquesta és una referència al valor estètic del paisatge, és a dir, a la seva dimensió espacial, el que en anglès denominaríem com a "scenary".

En el món de l'art s'entén per paisatge una pintura que té per objecte representar alguns aspectes de la naturalesa i en la que l'home no apareix o té una funció secundària. En el món romà i hel.lènic, els paisatges apareixen decorant el fons de les pintures. En el renaixement es desenvolupa una apertura de visió sobre la naturalesa i l'espai i apareix la noció de paisatge, com a vista de conjunt i vista de lluny a partir d'un punt. Però és en el segle XVII quan apareix l'ideal clàssic del paisatge com a gènere autònom. Més tard els pintors utilitzen el paisatge com un pretext per a l'expressió metafòrica de sentiments i on es projecta el món interior de l'artista. Els surrealistes com Dalí converteixen ja el paisatge en un àmbit fantàstic.

Mentre el paisatge en el món pictòric occidental anava evolucionant, apareix a Xina en els primers segles de la nostra era, l'art del paisatge que integra l'univers i la naturalesa en la significació del món i la vida. El cosmos es concep com una realitat indissociable, eternament en moviment i canvi. L'art del paisatge intenta recrear aquest moviment de la vida; per exemple, en les seves pintures queda reflectida la caiguda de les fulles a la tardor, el naixement de les flors a la primavera, o en un paisatge de neu pot aparèixer un home corrent per refugiarse..

En canvi, a Occident, l'espai és captat generalment com si el veiéssim a través d'un quadre o d'una finestra conferint-li el seu aspecte realista. És una visió estàtica enfront la visió dinàmica del paisatge a l'Orient.

Fins el segle XIX la concepció del paisatge era espacial-visual, però a partir d'aquesta data adquireix una connotació científico-geogràfica, essent el seu impulsor A. Von Humboldt, que a la seva obra "El Cosmos" ja entreveu les interaccions entre les diferents forces naturals i els elements de la superfície terrestre, i admet que aquesta és una unitat funcional en constant moviment. Els deixebles de Humboldt varen continuar les investigacions sota aquestes premisses i a principis del segle XX és quan es consolida la concepció científica del paisatge. Aquest desenvolupament epistemològic del concepte de paisatge va tenir lloc bàsicament a Centre-Europa, on de la mà dels geògrafs es va arribar a la concepció holística actual que integra elements abiòtics, biòtics i antròpics, en una unitat sistèmica. Va ser el 1943 quan el geògraf alemany S.Passarge va utilitzar el terme de Geografia del Paisatge, i el 1919 parlava ja de la Ciència del Paisatge. Tansley, botànic anglès va definir el 1935 l'ecosistema i el geògraf

Carl Troll, aplicant aquestes teories, al 1939 creà l'Ecologia del Paisatge.

Per entendre com s'ha arribat a aquesta ciència del paisatge cal conèixer l'evolució de la ciència en general a occident. Fins a principis del segle XX, les ciències especialitzades havien progressat enormement, aplicant des de Descartes el mètode científic, que consistia en descompondre qualsevol problema objecte d'estudi en tants elements com fos possible i estudiar-los separadament. Aquest mètode reduccionista, que funcionava correctament quant s'estudiaven els "gasos perfectes", començava a fallar en intentar explicar la majoria dels processos naturals, que han de comprendre's no a partir de la suma de les propietats dels processos dels seus components, sinó a través d'una òptica holística, coneixent el conjunt dels elements i les seves interrelacions.

Aquesta ciència ens ha permès arribar on som, oferint-nos una tecnologia que alhora ens ha donat peu per a descobrir molt més i per a poder estudiar la realitat a escales diferents, tant a escala microscòpica com a escala macroscòpica. Així arribem a una visió del món més complexa, en la qual resulta molt difícil la previsió del futur i on només amb l'ajut de la ciència determinista ja no es poden comprendre les interrelacions de l'entorn.

En la dècada dels anys 30 apareix la Teoria General de Sistemes, que recupera una idea d'Aristòtil: el tot és més que la suma de les parts. Això vol dir que hi ha quantitats emergents resultants de l'organització d'un tot i que poden retroactuar sobre les parts. Però, al mateix temps, el tot és menys que la suma de les parts perquè algunes de les qualitats de les parts poden quedar inhibides pel tot. La Teoria General de Sistemes consisteix en l'estudi de les "totalitats", i per això es desenvolupen nous conceptes i models de naturalesa interdisciplinària, que poden ser aplicats als sistemes. Per tant, s'havia passat d'una ciència reduccionista a una d'holística, i d'una ciència determinista a una d'estocàstica, on l'atzar té lliure entrada.

Entenent un sistema com un model, n'apareixen diferents tipus en les ciències. El model utilitzat per la Ciència del Paisatge és el de Geosistema, comparable al model de l'ecosistema utilitzat en ecologia. Els models no són la realitat, sinó un mecanisme per entendre aquesta realitat. Els elements fonamentals que inclou el model de geosistema són abiòtics (roques i aigua bàsicament), biòtics (vegetació i fauna) i antròpics (elements generats per l'home). Així, per exemple, en un agrosistema intervenen tots aquest elements però, a més, per al seu funcionament, cal l'aport de diferentes energies, que en aquest cas són, bàsicament, la solar com a energia natural i l'energia antròpica aportada per l'home. Per definir un paisatge s'han de considerar segons M. de Bolòs (1990) tres elements fonamentals: les característiques del geosistema que el defineix, la dimensió referida a una escala espacial i el període de temps considerat en una escala temporal.

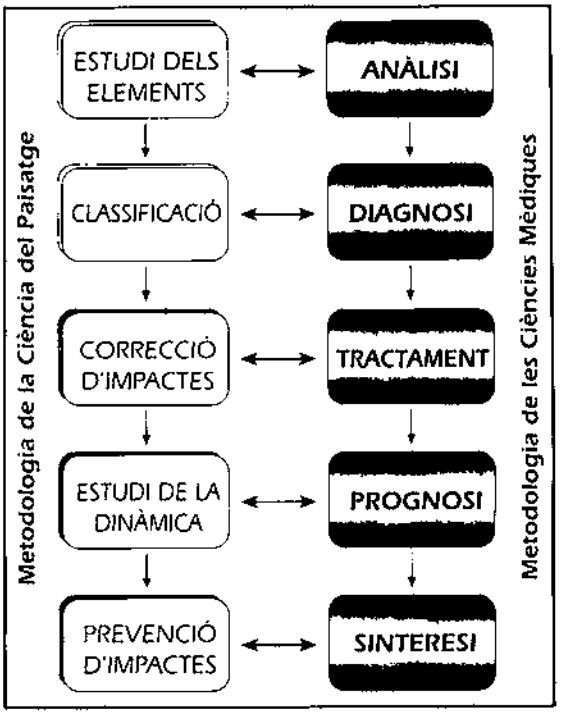

Fig. 1.- Esquema del mètode d'estudi del paisatge, comparat amb el mètode emprat per les ciències mèdiques.

Metodologia dels estudis de paisatge

Diversos són els estudis de paisatge que poden realitzar-se i diverses les metodologies a emprar. Però l'ús de les pautes bàsiques del mètode científic acceptat per la ciència contemporània resulta de gran utilitat per a dirigir les grans línies d'una investigació. Aquest mètode tracta de plantejar unes hipòtesis, comprovar-les i obtenir unes conclusions. D'acord amb aquesta línea d'actuació, i com a metodologia general que pot englobar qualsevol tipus d'estudi de paisatge, es proposa una metodologia similar a l'emprada per les ciències mèdiques (Bovet, M.T. Ribas, J., 1990).

Segons aquesta metodologia el paisatge s'entén com un sistema obert, que intercanvia matèria i energia amb l'entorn. Es poden definir diferentes etapes (Fig 1).

En la primera etapa d'anàlisi, es tracta

d'identificar i determinar els diferents elements que configuren el paisatge. L'anàlisi permet realitzar la diagnosi o classificació de paisatges.

La tercera etapa, consisteix en la correcció d'impactes, és a dir en l'adopció de diferents mesures per tal d'eliminar o pal.liar aquells impactes que ja hagin tingut lloc.

La prognosi és l'etapa que estudia la dinàmica del paisatge; és fonamental per passar a la darrera etapa: la sintèresi o prevenció d'impactes.

Els estudis de paisatge han anat evolucionant al llarg del temps. No sempre s'han considerat totes aquestes fases. A començament de segle, de correcció d'impactes no se'n feia. És a partir dels anys 70 que, amb les denúncies ecologistes, s'inicia aquesta pràctica. D'altra banda, la fase de prevenció és la que s'aplica menys en els estudis de paisatge. I, tanmateix, les dues últimes fases són fonamentals per portar a terme una bona gestió territorial.

Dinàmica i percepció del paisatge

El paisatge considerat com a sistema obert funcionarà gràcies a una sèrie d'intercanvis de matèria i energia amb l'entorn, evolucionant contínuament. Aquests canvis en el temps es coneixen com a dinàmica.

El paisatge, a causa de la seva pròpia dinàmica, evoluciona amb el temps. A escala planetària, les roques i l'aigua són els primers elements que apareixen i comencen a formar paisatges de dominància abiòtica. L'aigua, segons els seus diferents estats, erosiona de forma diferenciada els substrats i provoca modificacions d'aquests paisatges. Seguidament l'aparició de la vida comporta la incorporació d'uns nous elements, els biòtics, que són la vegetació i la fauna. L'adaptació dels sers vius als paisatges abiòtics existents contribueix a la formació de nous paisatges. Aquests estan formats per les diverses combinacions dels diferents elements existens en el planeta. Finalment, l'aparició de l'home també comporta la transformació del paisatge. L'home, igual que la vegetació o la fauna, s'anirà adaptant als diferents medis on, segons les condicions, construirà un determinat tipus d'habitatge.

A diferència dels altres sers vius, l'home és capaç d'adaptar el paisatge a les seves necessitats, de manera diferent segons el grup cultural al qual pertany. L'espècie humana pot provocar modificacions del paisatge, introduint nous elements artificials o aportant energia per transformar-los, com passa, per exemple, amb els paisatges agrícoles, on l'home aporta una energia antròpica a més d'utilitzar l'energia solar.

Fig. 2.- Paisatges amb la mateixa funcionalitat presenten diferents peculiaritats estètiques.
a) Paisatge agrícola del nord d'Espanya. (Fotografia: M. T. Bovet)
b) Paisatge agrícola del Maresme. (Fotografia: Arxiu Secció de Ciències Naturals del Museu Comarcal del Maresme-Mataró)
c) Paisatge agrícola de Bali (Fotografia: M. T. Bovet)

Aquest fet, aplicat a diferents punts del planeta, fa que paisatges que presenten la mateixa funcionalitat -agrícola- segons la nostra percepció visual els captem com a diferents per les seves peculiaritats estètiques. Per exemple, un paisatge agrícola del nord d'Espanya el podem veure com a un paisatge natural de muntanya, un del Maresme com a zona cultivada pròpia del Mediterrani i els arrossars de Bali poden semblar una zona enjardinada. D'aquesta manera, paisatges que presenten un funcionament semblant, són molt diferents. (Fig.2).

Fig. 3.- El foc produeix una modificació sobtada del paisatge. (Fotografia: M. T. Bovet)

La transformació del paisatge per part de l'home no només es dóna introduint nous elements, sinó també modificant-ne la qualitat. La contaminació de l'aigua n'és un exemple. Aquesta, a la llarga, anirà provocant alteracions en el conjunt del sistema perquè l'aigua afecta molts dels seus elements constituents.

Uns altres tipus de modificacions del paisatge són les produïdes per situacions d'impacte sobtat, com poden ser els incendis. Aquests no és produeixen al llarg del temps, sinó de manera puntual, però igualment comporten l'aparició d'un nou paisatge.(Fig.3).

Cada dia les transformacions són més ràpides i es barregen els límits entre diferents usos del sòl. Les zones urbanes se solapen amb les agrícoles, al mateix temps que desapareixen les zones de transició. Tot això és el resultat moltes vegades d'una manca de planificació. (Fig.4)

Per a la nostra supervivència és important conèixer el medi on vivim. Els canvis, actualment, es produeixen a tal velocitat que fins i tot desconeixem els efectes de les nostres pròpies accions. Potser tot és qüestió de temps per poder adaptar les nostres idees i els nostres comportaments als canvis, que van molt ràpids.

Fig. 4.- Solapament de diferents usos del sòl en una zona de transició, producte de la mala planificació. (Fotografia: M. T. Bovet)

L'educació ambiental i la comunicació adequada de temes ambientals són fonamentals per crear una consciència de respecte cap al medi, tot facilitant-ne el seu coneixement per, d'aquesta manera, poder realitzar actuacions i gestions convenients per tal que properes generacions puguin continuar gaudint de la riquesa dels nostres paisatges.

Bibliografia

BOLÓS CAPDEVILA, M. de. (1992). El paisaje y su concepto. "Manual de la ciencia del paisaje". Editorial Masson.Barcelona.

BOVET PLA, M.T. (1988). Paisatge i caos. Notes de Geografia Física. Universitat de Barcelona. 37-41. Barcelona.

BOVET PLA, M.T. i RIBAS VILAS, J. (1992). Metodología general de los estudios de paisaje. Editorial Masson. Barcelona.

EPSTEIN, J. (1981). Les paysages: espaces sans nom. Les annales de la recherche urbaine. 10-11: 54-81. París.

MORIN, E. (1994). Introducción al pensamiento complejo. Editorial Gedisa. Barcelona.

NAVEH, Z. (1991). Some remarks on recent developments in landscape ecology as a transdiciplinary ecological and geographical science. Landcape Ecology.l5 (2). 65-67. The Hague.

NAVEH, Z. i LIEBERMAN, A.S. (1984). Landscape Ecology. Theory and Application. Springer-Verlag. New York.

RISSER, P. G. (1987). Landscape Ecology: Sate of the Art. Landscape Heterogeneity and Disturbance. De. Monica G. TURNER. Ecological studies. Vol 64. Springerverlag. New York.